

the books' Journ

ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ • ΓΡΑΜΜΑΤΑ • ΤΕΧΝΕΣ • ΙΔΕΕΣ • ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Χαρούκι Μουρακάμι

Το μυθολογικό υπερπέραν

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΔΑΦΕΡΜΟΥ

Γράμματα από την Αμερική
ΜΑΝΟΣ ΜΑΤΣΑΓΓΑΝΗΣ

Ο Τζορτζ Γκρος στο Βερολίνο
LUTZ BECKER

Αναθεωρώντας τον Καβάφη
ΜΑΡΙΑ ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ

Νικαρχος, Παλλαδάς, Λουκιανός: επιγράμματα
ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΜΠΟΥΚΑΛΑΣ

Μελανοχίτωνες σταυροφόροι στη Μεσόγειο

«Εθνική και ηθική αγωγή» του φασιστικού Νέου Κράτους και η κληρονομιά του¹

Από τον ΔΗΜΗΤΡΗ Ε. ΦΙΛΙΠΠΗ

«Si te preguntan quién eres
Responde con alta voz:
Hijo fiel soy de la Iglesia,
Soy ¡católico español!»²

«...Πανάγαθε μια μέρα ζηλευτή
στη δεξαμένη μας Ελλάδα
Πατέρα εστείλεις κι οδηγητή,
Με την δική σου την λαμπράδα...»³

«Queremos una España dueña
de sus destinos
Árbitro de sus propias empresas,
que se base a sí misma, es decir,
Que no esté esclavizada a los
Estados capitalistas judaicos»⁴

«Dio Patria. Ogni altro affetto,
ogni altro dovere vien dopo»⁵

Ένα κερί για τον Πέτρο Κουνιαμαπάκο

Mυσιολογική συνέπεια της επιβολής και εδραίωσης του φασισμού στην Ιταλία, μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1920, ήταν η προδευτική «ενίσχυση και επέκταση παραλλαγών της φασιστικής ιδεολογίας σε όλες σχέδιον τις χώρες του μεσογειακού Νότου» (Ελλάδα, Ισπανία, Πορτογαλία και, δευτερεύοντας, Γαλλία)⁶. Ωστόσο, η ιστορική συγκυρία συνδέει, εμφανώς περισσότερο, την Ελλάδα με την Ισπανία, «καθώς εμφάνισε βίωσαν τη «μετάβαση» από τον «προφασισμό» στο φασισμό».⁷ Στην παρούσα μελέτη, για συμβατικούς και πρακτικούς λόγους, αναφερόμαστε γενικά στο «φασισμό», παρ' ότι συμφωνούμε με το διαχωρισμό ότι «καθαρά φασιστικό ήταν μόνο το μουσολινικό καθεστώς, ενώ ο φασισμός και η 4η Αυγούστου πεθώνταν περισσότερο «παραλλαγές του φασισμού» ή, έστω, «ακροδεξιά εθνικο-ανταρχική κινήματα»».⁸

Κοινό σημείο αυτών των φασιστικών (ή ανταρχικών-εθνικοτικών) ακροδεξιών κομμάτων εξουσίας ήταν η «εθνική και ηθική αγωγή της νεολαίας (των νέων φασιστών-φαλαγγιτών), με στόχο την εθνική αναγέννηση». Η παιδαγωγική του φασισμού ισοδυναμούσε

(ισοδυναμεῖ) με άσκηση ταπεινοφροσύνης, με ακύρωση του ατόμου και της δημόσιας εκπαίδευσης του πολίτη⁹. Ο εθνικισμός, ο υπέρ πατριόδος θνηταστικός πρωτόμαρτς, το στρατιωτικό και αθλητικό τονεύμα, ο ανταρχισμός, ουνιστοδόναν τους βασικούς άξονες της φασιστικής εκπαίδευσης και προπαγάνδας, που από την Ιταλία διεισδύουν προδευτικά και στις χώρες που βρίσκονταν σε «προφασιστικό στάδιο». Επιπρόσθετα, η ιταλο-φασιστική εκπαίδευση είχε αποκτήσει σταδιακά σημαντική απήχηση στο εξωτερικό χώρη στη δράση του Ιταλικού Ινστιτούτου, των ιταλικών εκπαιδευτηρίων και των φασιστικών οργανώσεων και σωματείων (fascio), ενώτερο σε και των ιταλικών καθολικών ιεραποστολικών αποστολών, που είχαν αναπτύξει σημαντικό φιλανθρωπικό και εκπαιδευτικό έργο.¹⁰

Ξεσηκώνοντας το ιταλικό πρότυπο, και οι άλλες «προφασιστικές κυβερνήσεις» φάνεταν να κατανούν ότι η δημόσια εκπαίδευση δεν ήταν και ο πλέον κατάλληλος χώρος για ανοικτή προπαγάνδα (αν και επικρατεί σε πολλούς το αντίθετο, το στερεότυπο), αλλά ο πλέον πρόσφορος χώρος προετοιμασίας προς μια προδευτική αποδοχή (ή, έστω, σιωπηρή ανοχή) του φασιστικού κράτους από τη νεολαία. Οι αθλητικές-στρατιωτικές και άλλες δεξιότητες και τελετές, ως προς την έμπνευση, την οργάνωση και την εκτέλεση τους, ήταν περισσότερο, δυνλεία επικεπτατικών - ψηφιαλιστικών βλέψεων της Ιταλίας προς την Ελλάδα και την ευρύτερη περιοχή των σημερινών τους εκπαιδευτικών. Βεβαίως, και στα σχολεία ακούγονταν τα φασιστικά πονήματα και τραγούδια με τη σχέδιον πανομοιότητα μονοική επένδυση που εκθελάζουν το καθεστώς, τους ηγέτες του και τους «στρατευμένους φασίστες» (διώς, «gioninezza», «cara al sol», «γιατί χαρέται ο κόσμος», κ.λπ.). Αναφιστρήτητα, όμως, οι οργανώσεις συμπλήρωναν την σχολείο, αλλά δεν αναπλήρωναν την εκπαίδευση, η οποία, όπως και η τέχνη, εκ των πραγμάτων δεν είναι δυνατόν να χωρέσει ολόκληρη σε καλούπι. Ωστόσο, η κάθε είδους απόκλιση

από την εκπαιδευτική και καλλιτεχνική «ομοιομορφία» επέσεις έναν ιδιότυπο «κοινωνικό στηματισμό», που μπορούσε να δυνοκολέψει αφάντωστα την καθημερινότητα των αντιφρονούντων.¹¹

Υποστηρίζουμε, δηλαδή, ότι η ένταξη στα σωματεία αντά ήταν τόσο «υποχρεωτική» όσο «ιστορική» και αναγκαστική προϋπόθεση ήταν η αποδοχή του φασισμού. Το ιστορικό δεδομένο είναι συγκεκριμένο, αν και βεβαίως λαμβάνει κανείς υπ' όψη ότι, παρά τον φωτισμό των αντιφρονούντων, ο ολοκληρωτικός, αφ' ενός, δεν αφήνει περιθώρια απόκλισης και, αφ' επέρον, σε αντίστοιχες συνθήκες, τα δρία της ανθρώπηνς αντίστασης δοκιμάζονται σκληρά. Ας μην παραβλέπεται, συνεπώς, το γεγονός ότι η διατροφή και η διασκέδαση που προσερχόνται σε φασιστικές οργανώσεις ήταν, ασφαλώς, ένας (λιγότερο ή περισσότερο δελεαστικός) επιπρόσθετος, πρακτικός παράγοντας ένταξης σε αυτές, δεδομένης της σκλήρης οικονομικής συγκυρίας της δεκαετίας του 1930 και με υπαρκτές τις δυσκολίες επιβίωσής για πολλούς.

Ιταλικές και ελληνικές φασιστικές οργανώσεις είχαν τις επί μέρους διαβαθμίσεις τους, ενώτερο δε «συνεργάζονταν στενά και αναμεγγύνονταν», αναπτύσσοντας «έντονη και σταθερή δράση» και τούτο παρά τον διαποτωμένο «αντι-ιταλικό χαρακτήρα του ελληνικού εθνικισμού» λόγω των επεκτατικών - ψηφιαλιστικών βλέψεων της Ιταλίας προς την Ελλάδα και την ευρύτερη περιοχή των συμφερόντων της.¹² Σε αντίθεση με το ιταλικό φασισμό και, δευτερεύοντας, το φρανκισμό, το καθεστώς της 4ης Αυγούστου δεν είχε, ούτε μπορούσε άλλωστε, να θέσει ψηφιαλιστικούς στόχους, ενώ ο Μεταξής εξέφρασε στο «ημερολόγιο» που συνήθιζε να κρατάει στην θέρμη την ανησυχία πώς η Ελλάδα, των 6.204.684 τότε κατοίκων, θα αντικεπτώζει, «αναποφεύκτα κάποια στιγμή», τον μεγάλο επιθετικό γέντονα, που κατείχε τότε τα Δωδεκανήσα.¹³

Παρά τη σχετική μεγέθυνσή της, η Ελλάδα ίδειν αντίστοιχα περισσή δύναμη από την πληθυσμιακή της

ανάπτυξη, και ο «δημογραφικός δυναμισμός» συνιστούσε βασικό στοιχείο του φασισμού τόσο στην Ιταλία όσο και στην Ισπανία. Ο μεν Μουσολίνι προγραμμάτιζε μια χώρα εξήντα εκατομμυρίων Ιταλών, ο δε Φράνκο ζητούσε «περισσότερα παιδιά για το Θεό και την Ισπανία» και έθετε στόχο τα σαράτα εκατομμύρια Ισπανών – σε αμφότερες τις χώρες ο πληθυσμός αντιστοιχούσε σχεδόν στο ίματος αυτών των σχεδιασμών. Το «δημογραφικό ζήτημα σε συνδυασμό με την «καθαρότητα» του πληθυσμού», με δ' αυτό συνεπάγονταν για την εβραϊκή κοινότητα και, κατ' επέκταση, με άλλα ζητήματα θηβαϊκού-θρησκευτικού περιεχομένου αναδεικνύοντας, εμμέσως ή αμέσως, κάποιες επιμέρους σοφάρες ιδεολογικές διαφορές ανάμεσα στα τρία καθεστώτα που εδώ εξετάζονται, όπως ήταν π.χ. «η προπαγάνδα της «ευγονικής» και η «φεμινιστική πολιτική του φασισμού»...»

I

Στο πλαίσιο της πολιτικής της δημογραφικής ανάπτυξης εντάσσονταν και ο «προστατιρισμός διά της πλειοψηφίας του (πλειοψηφικού) ισπανόφωνου-σεφαραδίτικου εβραϊκού στοιχείου της Ν.Α Ευρώπης». Σε δ', αφορά τις ιταλικές παροικές-κτήσεις και αποκίες στην ανατολική Μεσόγειο και στην Ελλάδα, ειδικότερα δύ στη Θεοσαλονίκη (τότε αποκαλούμενη και «Ιερουσαλήμ των Βαλκανίων») υπήρχε η «οδηγία» του Μουσολίνι, ότι δύο νέα Ισπανοεβραίοι-Σεφαράδες μαθήτευαν σε ιταλικά εκπαιδευτήρια να καταγράφονται ως Ιταλοί (πρόσφατα σχετικά, σε συγκινητική κοινή εκδήλωση της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεοσαλονίκης και του Ιταλικού Ινστιτούντου της πόλης «απενεμήθησαν», τιμής ένεκεν, σε απογόνους των εκδιωγμένων 155 «διπλώματα της μνήμης», που βρέθηκαν, ανεπίδοτα, από το τότε ιταλικό γυμνασίο «Umberto I»).¹⁴

Στην ενέργεια αυτή του Μουσολίνι, οι αντιδράσεις ήταν διαφορετικές. Η «παναστατική κυβέρνηση του Μπιούργος» έδειχνε να αδια-

Ήδη από την αρχή του Ισπανικού Εμφυλίου, η προπαγάνδα του Φράνκο διέδιε και στο εξωτερικό τη φεμινιστική ιδεολογία της. Η γυναίκα ήταν ο στύλοβάτης του φρανκισμού (τον φυσικά... ήταν παντρεμένος και καλός οικογενέαρχης). Η γυναίκα του φρανκισμού ήταν συνάμα η μάνα της «καλαρότητας του αιματος και της φυλής» (*limpieza de sangre*) και η «αδελφή νοσοκόμων» της Κοινωνικής Πρόνοιας (*Auxilio Social*). Ως γυναίκα, μάνα και αδελφή, η κάθε Ισπανίδα ήταν στρατευμένη να κατασπάραστε το «δράκο της πείνας», και να πολεμήσει για μια καλύτερη Ισπανία.

λέξ χώρες, Γερμανία, Γαλλία κ.λπ.) αποσκοπούσε, εκτός των άλλων, να ισχυροποιήσει τον «υγκεντρωτισμό» του εθνικού κράτους» από τις διαποστικές βλέψεις των διάφορων «εθνικισμών» ή/και «θρησκευτικών μειονοτήτων», δεν είχε το ίδιο ειδικό βάρος στα τρία φασιστικά κινήματα, ενίστε δε τα έφερε στην ανταπόδεση. Όπως μόλις είδαμε, αντό συνέβη με τους Σεφαράδες, και παρ' όλην να συμβεί κάτιαντίστοιχο στην Χώρα των Βάσκων αποτέλεσε προς στιγμήν «εστία αντιδικίας» ανάμεσα στον Φράνκο και τον Μουσολίνι – και εδώ, πάλι, εξαιτίας της ιδιομορφίας των βασικού εθνικισμού, το θρησκευτικό στοιχείο, «που προσδιορίζονται και προσδιορίζε τον τοπικό και το χωριστικό κίνημα», είχε τη σημασία του.

φορεί για την «ιταλοποίηση των ελλήνων Σεφαράδιτών», δεδομένου ότι το καθεστώς Φράνκο πήρε εξ αρχής αποστάσεις από την εθνικιστική προπαγάνδα περασμένων δεκαετιών για τους «δίχως πατέριδα Σεφαράδίτες», που τώρα θεωρούνταν «μάστιγα από παράσιτα και δυνητικού πυοστηρικές των ερυθρών».¹⁵ Για τους ίδιους λόγους η 4η Αυγούστου «υποπτευτών» τους Εβραίους αρ' ενός μεν για τον πρωταγωνιστικό ρόλο κάποιων στον συνδικαλισμό, αρ' επέριν στη συστρέτευση άλλων σε ιταλοφασιστικές οργανώσεις, που εργάζονταν ενάντια στα συμφέροντα της χώρας και αποσκοπούσαν στην εξασθενήση της. «Τούτων δοδεντον, η 4η Αυγούστου είχε κάθε λόγο να αισθάνεται εχθρικά απέναντι στα άλλα δύο καθεστώτα της αυτής ιδεολογίας».¹⁶

Το καθεστώς Μεταξά, όπως και λοιπές κυβερνήσεις που είχαν προηγηθεί από την αρχή εκείνης της δεκαετίας, περιορίστηκαν σε μια διακριτική παρακολούθηση των ιταλοφασιστικών οργανώσεων και σωματείων, πολλές από τις οποίες, όπως η σημειώθηκε, συνεργάζονταν με τις αντίστοιχες ελληνικές, οι οποίες σιγά σιγά είχαν εξελιχθεί πλέον σε «κράτες εν κράτε» σε ό,τι αφορά τη σύγκρουση, την ανταράθεση και εν τέλει στην καταδίωξη των μη φασιστών και συνήθως θεωρούμενων, συλλήβδην, «άθεων ερυθρών». Ο χριστιανισμός, συνεπώς, όπως των αντιλαμβάνονταν τα καθεστώτα αυτά, προϊνέθητε το «γένος-έθνος», εξ αυτού δε η ανασύνταση των πάλαι απότομα αυτοκρατοριών και η «αρχαιολατρεία» ήταν κοινά χαρακτηριστικά του μεσογειακού φασισμού: «Ισπανικότητα» (*Hispanidad*), «Ιταλοκότητα» (*Italianità*), και, κατ' αντιστοιχία, «Ελληνισμός-Ελληνικότητα» βρέθηκαν στο επίκεντρο της φασιστικής προπαγάνδας στις τρεις χώρες.¹⁷ Για τη φασιστική προπαγάνδα, οι «μελανοχτώνες σταυροφόρου του φασισμού» συμβόλιζαν τους καθαρόδαιμονες ευπατρίδες χριστιανών.

Μάλιστα, ο Φράνκο είχε προσαρμόσει δεξιοτεχνική την ορολογία της προπαγάνδας του: αντί για «έθνος» (*Nación*) προέκρινε τους όρους *Raza-Patria*, και με τον όρο *Cruzada*-σταυροφορία¹⁸ συμπληρώνταν το «ιδεολογικό τρίτυχο». Αυτή η προπαγάνδα της «καθαρής ράτσας» (διακριτό προ-φασιστικό «ιδεολόγημα», που είχε εμφανιστεί από το γύρισμα του αιώνα σε πολ-

φανερό δηλαδή ότι ο Μουσολίνι επιδίωκε στο εξωτερικό την αγαστή συνεργασία με το Βατικανό και προσάρμοσε τις απαιτήσεις του και την κατεύθυνση. Δήλωνε πάντα άθεος, αρχικά ως «εθνικιστής σοσιαλιστής» και, έπειτα, ως «γηγέτης των επαναστατών της αντεπανάστασης». Οι συμφρόνες (του Λατερανού) με το Βατικανό, προς την τέλη της δεκαετίας του 1920, απέδειχαν όμως ότι, ο ίδιος προσωπικά, υπολογίζει το Βατικανό και ότι, το κίνημά του, ο φασισμός, τελικά, «υπολογίζει» την εκκλησία.²⁰

Σε ό,τι αφορά την Ελλάδα, εκκλησία αποδέιχθηκε «συνομιλητής» της 4ης Αυγούστου. Ο Μεταξάς συνέδε την Ελληνισμό με την Ορθοδοξία, δήλωνε πως «η θρησκεία είναι η βάσις της εθνικής μας αναδημουργίας» και καθηέρωσε τον υποχρεωτικό εκκλησιασμό των μαθητών. Επιπρόσθετα, με αστυνομική διάταξη, είχε απαγορεύσει να «αστιρίζεται η θρησκεία» (και η διάταξη αφορούσε πρωτίστως τον έντυπο λόγο, τις εικαστικές τέχνες και τη μονοτηγή). Κι αυτό, βέβαια, μέσα στο γενικότερο πνεύμα της «εποπτείας» (όπως ορίζονταν τότε επισήμως η λογοκρισία), που επέβαλαν σε κάθε μορφή έκφρασης τα καθεστώτα που εδώ εξετάζουμε, και αξέζει να τονιστεί η σύμπτωση: στην περίπτωση της Ελλάδας η λογοκρισία επιβλήθηκε αμέσως μετά την έκρηξη του ισπανικού εμφυλίου.²¹

Αναμφισβήτητα, όμως, ο Φράνκο αναδέιχθηκε στον πρώτο σταυροφόρο της ημικής. Κατ' τούτο διότι για τον ισπανό δικτάτορα, η σταυροφορία ήταν, ταυτόχρονα και πρωτίστως, πολιτική και θρησκευτική. Η ιδεολογία της «εθνικής Ισπανίας» παρέπεμπε σε («ιεροεξτασικό τύπου») καταδωτικές μεθόδους άλλων εποχών εναντίον των απότομων μη χριστιανών. Το «δημόσιο μυστήριο της μαζικής βάφτισης των ορφανών «ερυθροπάτων»» ήταν συνχρόνο μεταξύ της εθνικιστικής Ισπανίας κατά τον εμφύλιο, αλλά και στα πρότα χρόνια του φρανκισμού. Να πως το είχε πει ο αρχιεπίσκοπος του Τολέδου, Γκομά: «δεν γίνεται εμφύλιος, είναι ο αγώνας των άθεων εναντίον του καθολικισμού». Πάλι σε μια ίδια φράση, ο Φράνκο έφτιαξε αναδρόμικο «το νόμο (της παραδειγματικής τιμωρίας, εννοείται) για τις πολιτικές ευθύνες των άθεων ερυθρών» με τη συνδρομή και της εκκλησίας. Εξ άλλου, από

το 1940 και εφεξής η Φάλαγγα (Falange, δηλαδή το μόνο επίσημο κόμμα των φρανκισμού) υπήρξε ο στυλοβάτης του καθεστώτος και του καθολικισμού στην Ισπανία έως και το θάνατο του δικτάτορα (1975)²²...

Υπ' αυτούς τους «ακραίους ιεροεξιστατικούς όρους», το πιο αντικομμουνιστικό αλλά και αντιεβραϊκό συνάμα από τα τρία καθεστώτα ήταν εκείνο του Φράγκο και οι ιστορικοί, πολιτικοί, κοινωνικοί και οικονομικοί λόγοι αυτής της επιλογής είναι λιγο-πολύ γνωστοί.²³ Προς επίρρωση αυτής της απόψης μάλιστα, πρόσφατα αποδέχθηκε η παθητική στάση της κυβέρνησης Φράγκο στο ζήτημα της εξαρέστησης των Σειραριτών της Ελλάδας από την «Τελική Λύση» κατά το Ολοκαύτωμα».²⁴

III

Αυτό το φορτισμένο θρησκευτικό στοιχείο, το οποίο διέκρινε την ισπανική εκδοχή των φασισμού, προσέδιδε περισσή ιδιαιτερότητα και στο «φεμινισμό του φρανκισμού». Η «Νέα Ισπανίδα Γυναίκα» διαπαιδαγογούνταν πάνω σε ένα διπλό πρότυπο: αφ' ενός, της βασιλιούς λαζαλέες της Καθολικής (η οποία μετά το συνέγονο της Φερδινάρδου εξεδιώκεν, το 1492, τους «Εβραίους απόστους» και έθεσαν τα θεμέλια του σύγχρονου ενιαίου κράτους), αφ' ετέρου της άλλης «μεγάλης Ισπανίδας», της Αγίας Τερέζας (ενώ είχε αποσιωπηθεί εντελής ότι επρόκειτο για μια πρώην Εβραία»²⁵). Αντίστοιχο πρότυπο του φρανκισμού «χριστιανικού φεμινισμού» δεν φαίνεται να καλλιέργησαν σε ανάλογο βαθμό τα άλλα δύο καθεστώτα. Ο «λατινικός φεμινισμός» των ιταλικών φασισμού ασφαλώς ήταν σαφώς πιο μετριοπαθής, αφού επί φασισμού η μόδα εξελίχθηκε σε μια ελπιδόφορα βιομηχανία για την Ιταλία, έστω και αν το μακιγιάς των γυναικών σχεδόν απαγορεύονταν ακόμα και στις πασαρέλες. Επιπλέον, ο Μουσολίνι είχε αποδεχτεί κάποιες από τις «ουγκρατημένες» μεταρρυθμίσεις που είχαν προτείνει σημαντικές μορφές του ιταλικού γυναικείου κινήματος, όπως η Όλγα Μοντιλιάνι και η Μαρία Μοντεόρι (π.χ. τη θεομοβέτηση ενός φορέα υποστήριξης για τη γυναικά και το παιδί, κάποιες από τις κατευθύνσεις του οποίου προσπάθησε παράλληλα να υιοθετήσει και ο φραν-

κισμός με τον δικό του αντίστοιχο φορέα).²⁶

Σε κάθε περίπτωση, περιοστέρο ή λιγότερο μετριοπαθής, ο «φεμινισμός του μεσογειακού φασισμού» επέβαλε το πλαίσιο κοινωνικής συμπεριφοράς των γυναικών και τους κανόνες της θηλυκότητας, της εσεναλικότητας, της εμφάνισης και της εντρέπειας που έπρεπε να διέπουν τη «Νέα Γυναίκα». Πρώτος προηρισμός της γυναικάς ήταν, λοιπόν, η μητρότητα, ως βασικός παράγοντας σταθερότητας του κοινωνικού ιστού και ως μέσο της πραγμάτωσης της δημογραφικής αύξησης. Μητρότητα σήμαινε «περιορισμό στην εστία», δηλαδή «αυτοθυσία», και συμμετοχή στα προγράμματα κατάρτισης και προσφοράς των «κοινωνικού εθελοντισμού». Ως «πολύτιμη είδος εφαρμογής της ευγνωμοκής», η γυναίκα-μητέρα είχε έτσι αποκτήσει «πιοχρεωτικά δικαιώματα», που δεν οδηγούσαν, ασφαλώς, σε καμία περιπτέρο χειραφέτηση της: «οι γυναίκες του φασισμού ήταν καρποφόρες, πραγματικές και δυναμικές μάνες, σε αντίθεση με τις «εκρυπτομένες ερυθρές»» και είχαν ένα ρόλο δικιλάδας διασφάλισης της κοινωνικής ιεραρχίας, καθώς ήταν «υποταγμένες» στους άντρες τους (όπως και εκείνοι ήταν με τη σειρά τους υποταγμένοι «άνωθεν» στον Μουσολίνι-Ντούντος, τον Φράγκο-Καουντίου και τον Μεταξά-Πατέρα) και αποκλεισμένες από το πολιτικό στίρο, εκτός από τη μικρή ελίτ των επινώμων μορφωμένων-οπτρατεμένων φασιστών.²⁷

Στο πλαίσιο της κοινωνικής προνοίας του φασισμού δημιουργήθηκαν, και στις τρεις χώρες που μας απασχολούν εδώ, σχολεία και εκπαιδεύτρια, οικοτροφεία, μαεστήρια, γυναικείοι σύλλογοι και φορείς για τη γυναίκα, το παιδί, τη μητρότητα κ.λπ. Ο φασισμός προπαγάνδισε κατάλληλα τα «προγράμματα κοινωνικής πρόνοιας» που εφόρμοζε και που βασίζονταν σε αντίστοιχα ναζιστικά πρότυπα (Volkswirtschaft); ο Μουσολίνι το πρόγραμμα Μετά την Εργασία (Dopo Lavoro), ο Φράγκο την Κοινωνική Αλληλοβοήθεια (Auxilio Social), ο Μεταξάς τον εθελοντισμό της EON. Αυτό εξ άλλου ήταν το πνεύμα «εθνικουσσόνικαλιούμον» και άπαντες φρόντιζαν να τονίζουν τη χαρά της συμμετοχής σε αυτή την προσπάθεια (π.χ. κατά την προπαγάνδη η ισπανική πρόνοια ήταν «το χαμόγελο της Φάλαγ-

γας»). Επιπρόσθιθα, ο Φράνκο παρουσίαζε την κοινωνική πολιτική του ως μια «επαναστατική φρεύλη κοινωνικής δικαιοσύνης εκ μέρους της Φάλαγγας», δηλαδή ως μορφή αντιπαράθεσης με τον μαρξισμό, και ως εκ τούτου την αντιδιέστελλη από τη χριστιανική αγαθοεργία, αν και βεβαίως βασιζόταν και σε αυτήν.

Από το 1937, ο «καυοντίγιο» είχε θεμούθετησε τη «στρατόλογηση των γυναικών», αφού όλες οι γυναίκες από 17 έως 35 ετών υπηρετούσαν ως υποχρεωτικά επί εξάμηνο στην «Κοινωνική Αλληλοβοήθεια/Πρόνοια» (Auxilio Social). Εξ άλλου, σε δ.τι αφορόντες τις «στρατεύματις εθέλοντριες της πρόνοιας», η βασική εκπαίδευση και υπηρεσία τους συνιστούσε απαραίτητη προϋπόθεση για ενδεχόμενη περαπέραν ανάπτυξη μόρφωσης και παγετλαματική διάλρυπτη της γυναικάς στα συγκεκριμένο πάντα πεδίο δράσης, που σχετίζονταν πρωτίστως με την κοινωνική προσφορά (νοσοκόμες, μάλις, γραμματείς κ.λπ.). Κατά τα άλλα, ο φασισμός δεν φάντανε να στηρίζει με ενθουσιασμό άλλου είδους επαγγελματική ανέλιξη της γυναικάς, αν εξαρέσει κανείς (στην Ιταλία κυρίως) το χόρο του θεάτρου και τον κινηματογράφου, όπου οι καλλιτέχνιδες είχαν ευκαιρίες διάκρισης...²⁸

Άλλα το βέβαιο είναι ότι, μέσω των φορέων της κοινωνικής πρόνοιας, οι γυναίκες αποκούνταν ρόλο και λόγο στα πολιτικά πράγματα. Πιο συγκεκριμένα, οι γυναίκες της ισπανικής «Κοινωνικής Πρόνοιας» είχαν διπλό ρόλο: «αφ' ενός, είχαν εξ ορισμού αναλάβει σημαντικό μέρος στο έργο της επανένταξης στο εθνικό κράτος των οφιανών «κόκκινων γιών», αλλά και κάθε άλλου εγκαταλειμμένου ή φωτισμού εκτός από τους πολέμους και της επανάστασης», αφ' επέρου «ουγκυμετέλη» στη διάπλαση τους στις αξίες του Νέου Κράτους μέωρη τη μήνυση στην κουλούρια της «εθνικής πειθαρχίας».²⁹ Έτσι, στο πλαίσιο της Κοινωνικής Πρόνοιας, προέκυψαν οι ισπανικές «παιδιούπολεις», θεμάτων τον οποίο, ως προς τη φιλοσοφία και την οργάνωση, «αντέγραψε» και εφάρμοσε αργότερα (κατά και μετά το τέλος του δικού μας εμφύλιου) η «πρώτη μητέρα», η βασιλισσα Φρειδερίκη, με τον περιώνυμο Έρανο της (1947-1967), που πράλεσε ποικίλες αντιδράσεις για τις ατασθαλίες του (αντίστοιχο

φαινόμενο δεν παρατηρήθηκε πάντως στην ισπανική περίπτωση).

Δεν είναι στις προθέσεις της παρούσας μελέτης να επεκταθεί στο θέμα των «παιδουπόλεων» (και στις εμφιλίες συνθήκες παιδοφυλάγματος-παιδομαζώματος στην Ισπανία και Ελλάδα), που αρ' ενός διερεύναται τελευταία, εκπεριφέν, από την ιστοριογραφία (Ανγκέλα Θενάρο, Λουκιανός Χασώτης, Νίκος Καραγιαννακίδης),³⁰ αφ' επέρου έχει δύσει, αντιστόχως, τροφή στη μυθοπλασία. Πληθαίνουν τα τελευταία χρόνια οι μυθιστορηματές-αυτοβιογραφικές μαρτυρίες για τις «πολεις παιδιών», ενώ έχουν γίνει γι' αυτές ντοκιμαντέρ, κόμικς (είναι διεθνώς γνωστός στους φίλους του είδους ο σπουδαίος Κάρλος Χιμένεθ), ανώτατη ποιητική αναφορές βρίσκει κανείς και σε γνωστά κινηματογραφικά έργα³¹. Υστερα από χρόνια υποχρεωτικήν οπωτής κι επίλεκτικής ή αμήχανης «λήθης», που είχαν επιβάλει οι ανάγκες της πρώτης μεταπολεμικής, οι «πολαρόντες» της ιστοριογραφίας και της μυθιστορίας «ύρισαν» πίσω τη συλλογική και ατομική ιστορική μνήμη, ενίστε δε εν μέσω και σφρόδρων αντιπαραθέσεων «για μιαν Ελένη»³². Αντό το γύρισμα από το Μεσοπόλεμο στην εποχή του «μεταπολέμου-ψυχρού πολέμου» έβρισκε, λοιπόν, τον ολοκληρωτικό φρανκισμό και την αντιδραστική ελληνική εθνικοφρούσην, αμφότερο στρατηγικά καθεστώτα για τον εμερικανικό παράγοντα, να συνεχίζουν, υπό νέες συνθήκες και όρους, τη «σταυροφορία τους εναντίον των άθεων ερυθρών και των κομμουνιστικού παραπετάσματος»³³...

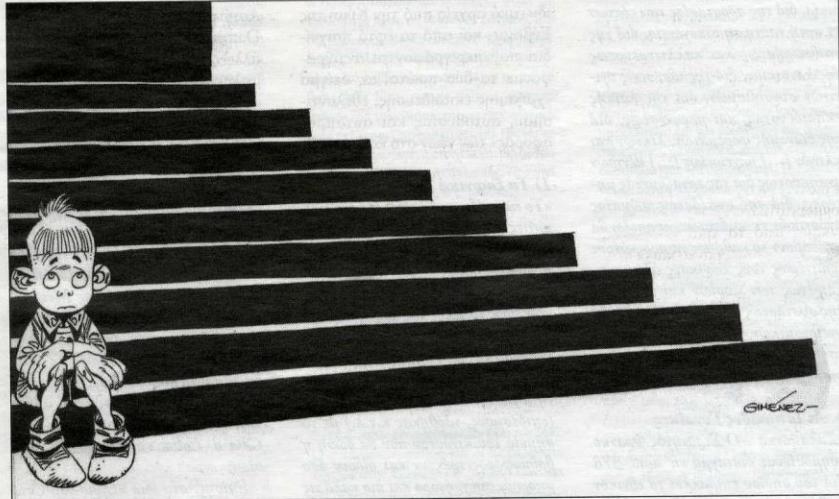
IV

Οι «συμμετρίες» συνήθως προκύπτουν από τις επί μέρους διαφορές και, ως εκ τούτου, ο ιστορικός οφείλει να εντοπίζει τις συμπτώσεις, ακόμα κι όταν οι συγκρίσεις δεν είναι οι αποδύτων ενδεδειγμένες αν, δηλαδή, ο Φράγκο εκμεταλλεύτηκε όσο ήταν δυνατό την (περισσότερο ή λιγότερο «πιοχρεωτική») αντοθεσία των Ισπανών, αρχικά για να νικήσει και αργότερα για να επιβάλει το καθεστώς του, στην Ελλάδα υπάρχουν ενδείξεις ότι με την υποχρεωτική θητεία στην EON που πράλεσε ποικίλες αντιδράσεις για τις ατασθαλίες του (αντίστοιχο

του 1940, χιλιάδες Ελληνίδες, τώρα πολλές μέσα από την ΕΠΟΝ, αναδείκνυαν ελεύθερα κι έμπρακτα αυτά τα στοιχεία με ηρωική αυτοθυσία³³ – είναι έτοι: η Ελληνίδα δεν έτλεξε μόνο τη φανέλα και την κάλτσα του στρατιώτη, ήταν η ίδια, πραγματικά και μεταφορικά, στρατιώτης, νοσοκόμος, μεταφορέας, μάνα, αδελφή και γυναίκα. Τα Ελληνικά Κινηματογραφικά Έπικαιρα απαθανατίσαν την αντιθεσία των Ελληνίδων (στην οποθεριώλακή και στην πρώτη γραμμή) και θα τολμήσουμε να υποστηρίξουμε ότι, στα πρώτα της βήματα, η προπαγάνδα των αντίστοιχων τότε Ισπανικών Επικαίρων (Noticiarios Documentales, No-Do) του Φράνκο θέλερο να συμβολίσει το θρίαμβο της «εθνικής Ισπανίας» με μια γυναικεία μορφή, τη μορφή της ισπανίδας μάνας, όπως ακριβώς και το ελληνικό έπος του 1940-41 είχε αρχίσει να περνά στο συλλογικό υπουργείδητο και με τη μορφή μαυροφορεμένης γυναικάς-μάνας που πλέκει για τα στρατευμένα παιδιά ή μεταφέρει εφδία μέσα από τα χιονισμένα βουνά.³⁴ Για τον ίδιο λόγο, εξ άλλου, η Φρειδερίκη «είχε χρισθεί» επικεφαλής της «Φανέλας του στρατιώτου»...

Ολοκληρώνοντας, οφελούμε να τεκμηρώσουμε και πρωτογενώς δύο στοιχεία προοκτίσμασμα ανωτέρω. Τα έγγραφα που έφεραν τη σφραγίδα «της διπλωματικής εκπροσώπησης της εθνικής κυβέρνησης των κινηματών του Μπούργος στην Αθήνα» μιλούν μόνα τους. Ακολούθως παρουσιάζουμε αποσάματα με απόσαματα της Οδηγίες για Παιχνίδια Α' Βοηθειών της ΕΟΝ Θηλέων, από ίδιωτικό αρχείο και, τέλος, τη μαρτυρία Ελληνο-ιταλίδας, που ήταν μαθήτρια σε ελληνικό και ιταλικό σχολείο κατά τη δεκαετία του 1930.

Ανθολογίουμε, πρώτα, τρία ενδεικτικά κείμενα από τα δίγλωσσα (ελληνικά-γαλλικά) Δελτία Προπαγάνδας του Φράνκο στην Ελλάδα, που εκδίδονταν με τη φροντίδα του τότε διπλωματικού πράκτορα και μετέπειτα προξένου και πρέσβη Σεμπαστιάν της Ρομέρο Ραντιγάλες.³⁵ Τα αντίστοιχα από το πολύτιμο αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου (ΕΛΙΑ-ΜΙΕΤ).³⁶ Το πρώτο κείμενο επιλέχθηκε διότι, κατά πώς υπονούν αλλού οι συντάκτες του, δίνει το στίγμα του «υπέρ Πίστεως και Πατρίδος απελευθερωτικού αγώνος των ισπανών πατριωτών,

Οι παιδουνάτες προέκυψαν ως αναγκαία προϋπόθεση κατά τη διάρκεια των δύο εμπυλίων σε Ελλάδα και Ισπανία για τη φιλοξενία και την εκπαίδευση των «օφρανών και εγκαταλειμμένων ερυθρόπαιμων» και συνιστούν την «παιδαγωγική κιλρονομία» των φαισμάτων στην εποχή του Ψυχρού Πολέμου. Η λογοτεχνία ασχολήθηκε ιδιαίτερα με το θέμα. Εκτός από τον Πέτρο Κονταρίπασάκο και το πρόσφατο βιβλίο του Πάολη Παιδιών, με το θέμα έχουν καταπιεστεί και άλλοι λογοτέχνες (Ατζακάς, Μηούτος, Σκρόμπελος, Πολιτοπούλου), ενώ στην Ισπανία ένα αντίστοιχο κόμικς του Κάρλος Χιμένεθ (Paracuellos) αποτέλεσε εκδοτική επιτυχία.

οι οποίοι αγωνίζονται και μαρτυρούν όπως οι πρώτοι χριστιανοί εναντίον του χριστιανικού διωγμού εις Ισπανίαν». Το δεύτερο κείμενο επιλέχθηκε διότι είναι ένα ιστορικό ντοκουμέντο για τη στιγμή της δύρωσης του Κοινωνικής Πρόνοιας του Φράνκο και ταυτόχρονα συνιστά μια «ανταπάντηση της Εθνικής Ισπανίας σε θέματα παιδείας και πρόνοιας απέναντι στο έργο των «Εκπαιδευτικών Αποστολών», της ερυθράς Ισπανίας».³⁷ Τέλος, το τρίτο κείμενο είναι ένα «διάταγμα περί φαιστικού φεμινισμού». Ασφαλώς, τα κείμενα αυτά, όπως και αντίστοιχα άλλα, έβρισκαν απήχηση στους ηγετικούς κύκλους της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου, καθώς άλλοτε ο Θεός την είχε εκλέξει διά να μεταδώσῃ τα φόρτα του Ευαγγελίου εις την Πατρίδα μας και εις ολόκληρον την Ισπανο-Αμερικανή ήπιειν, ελπίζομεν ότι και πάλι θα την μεταξειριθῇ διά να σκορπίσῃ επι τον κόσμον, πολὺ συντόμως, νέας ακτίνας των αιώνιων φωτός του Ευαγγελίου, το οποίον αναζωογόνησεν ολόκληρην της Ιστορία της...»

1. Στανδαροφορία εναντίον κομμουνισμού³⁹

«[...] Η υπό των κομμουνιστών κατεχόμενη Ισπανία είναι πραγματική κόλασις: Δολοφονία, εκβιασμοί, εμπλοκμοί, κλοπαί, και εγκλήματα τα οποία προκαλούν την φρίκη, δαπάνηση συνεχός προ των αφθάμαν των αρχών. Εγ ω τονναντίον εις την Εθνικιστικήν Ισπανίαν βασικένει απόλυτος τάξις. Εις την Μάλαγαν και εις τας λοιπάς πόλεις τας οποίας κατέκειν οι ερυθροί, η ζωή ήτο ανυπό-

φορος, μόλις ώμως εισήλθον τα εθνικά στρατεύματα, επανήλθε και ο αεβασμός προς την ζωή, την πρήμη και την ιδιοκτησίαν. Κατά τον Μεσαίωνα η Ισπανία έωσε την Ερδόνη συγκρατήσασα την «ημεσέληνον» μετά της οποίας συνήνει οκτακοσίων επών αγώνας. Η εθνικιστική Ισπανία με το αίμα της θα σύρη επ' νέον την κρισιανήν Ενοπόντη, από την βαρβαρότητα των μπολεστίκων[...]»

Η Ισπανία, η γη των μαρτύρων, των αγίων, των πολεμώντων και των κατακτητών, θα εξέλθῃ μεγαλειτέρα εκ της τρομεράς ταύτης δοκιμασίας και, καθώς άλλοτε ο Θεός την είχε εκλέξει διά να μεταδώσῃ τα φόρτα του Ευαγγελίου εις την Πατρίδα μας και εις ολόκληρον την Ισπανο-Αμερικανή ήπιειν, ελπίζομεν ότι και πάλι θα την μεταξειριθῇ διά να σκορπίσῃ επι τον κόσμον, πολύ συντόμως, νέας ακτίνας των αιώνιων φωτός του Ευαγγελίου, το οποίον αναζωογόνησεν ολόκληρην της Ιστορία της...»

2. Το έργο της «Κοινωνικής Αλληλοβοηθείας» εν τη Απελευθερωθείση Ισπανία

«[...] Προς πραγματοποίησην των σχεδίων των Αρχιστατήρων Φράνκο, δότις απ' αυτής ταύτης της αρχής του Εθνικού Κινήματος είχε δηλώσει ότι ουδεμία ισπανική εστία πρέπει να στερηθῇ αρστον και φωτός, το νέον Κράτος ανέπτυξε προς τον σκοπό των αποτελεσματική δράσην. Με-

ταξίν των διοργανωθέντων προς τον σκοπὸν τονίστων έργων της κοινωνικῆς περιθάλψεως, δέονταν ν' αναφέρομεν τα εστιατόρια της «Κοινωνικής Αλληλοβοηθείας» τα οποία ιδρύθησαν εκ Καστηλλά την κυρίαρχη Μερβέτινες Σανθ Μπαζίλλερ, κήρας του Οντζέμου Ρεδόνδο, ενός εκ των μαρτύρων της Ισπανικής Φάλαγγος, και υπό άλλων συνεργατών, εμφοδημένων υπό αισθητών ανταπορήσεως και αλτρουιόσμον. Το πρότον δηρόστον εστιατόριον εγκατασθήσθη εις Βαγαδολόθη την 30ή Οκτωβρίου 1936. Σήμερον μετά παρέλευτον ενός έτους, υπάρχουν 711 εστιατόρια. Το πρότον δηρόστον επιστρέψθησε την 30ή Οκτωβρίου 1936. Σήμερον μετά παρέλευτον ενός έτους, υπάρχουν 100 πρόσωπα. Σήμερον ο αριθμός αύτούς ανήλθεν εις 73.936. Τα 6.000 γενέματα τα οποία διένειμον καθ' έκαστον μήνα του 1936, ανήλθον σήμερον εις 4.968.744. Πάρτια ταύτα, επιτελεόθενταν εν καιρῷ πολέμου, δύνανται να μας δώσουν μίαν ιδέαν περὶ των δυνάτων εἶναι δηνατάν να επιτελεούσθων εν καιρῷ ειρήνης. Συμφόνως προς μίαν εγκύλιον των διενθυτών του κοινωνικού τούτου έργου, τα παιδιά εν καιρῷ ειρήνης θα προστατεύονται προ της γενήσεως των υπό των μητέρων των, καχές εἰς τα ιδρυθρούμενα κληνικά, εστιατόρια, ιδιαίτερα ενδιατήματα διά τας εγκύων και τα θηλαζόντας. Προσέτι τα μικρά θα προστατεύονται διά της συνήσης επιθεωρήσεως της εργασίας των γυναικών, διά της εργασίας εν τη

οικία, διά της προστασίας των τέκνων εν αυτή τανή τη οικογενεία, διά της επιθεωρήσεως και καλλιτεχνεύσεως της κατοικίας, διά της ιδρύσεως γυμνιών συνοικισμών, διά της λαϊκής εκπαίδευσης και μορφώσεως, διά της διανομής φορεμάτων, λίκνων και κλινών [...] μαγειρέισαν [...] κέπτρων αναπαύσεως διά τας εργαζόμενας μητέρας, διά της συντάξεως σώματος αγροτικών εκπαιδευτών, οι οποίοι θα αναλάβουν το καθήκον να μορφώνουν ιδιαίτερος τους κορικούς ώλων ανεξαρτέων των κορινθίων και τέλος διά της συντάξεως ιδιαίτερων υπηρεσιών υγειονομικών, αι οποίαι θα επισκέπτονται κατ' οίκον τας εν ανάγκη ευισικορέας οικογενείας [...]»

3. Αι Ισπανίδες Γυναίκες

«Σαλαμάνκα – Ο Στρατηγός Φράνκο εδημοσίευσε διάταγμα υπ' αριθ. 378 διά τον οποίον επιβάλλεται το εθνικόν καθήκον της ισπανίδας γυναίκας από ηλικίας 17 μέχρι 35 ετών, όπος και αύτης εκπληρώσωνται την «κοινωνική υπηρεσίαν». Η υπηρεσία ανήν θα συντοταταιει εις την εκπλήρωσιν των μηχανικών, διαχειριστικών ή τεχνικών υπηρεσιών ίδιων εις την λειτουργίαν και την βαθμάτων ανάπτυξιν των κοινωνικών έρων των συνταθέντων υπό τον Εθνικόν Επιπροσεύόν της Κοινωνικής Αλληλοβοήθειας της Ισπανίκης Συντριπτικής Φάλλαγγος.

Η κοινωνική Υπηρεσία των Ισπανίδων αποβλέπει την χρησιμοποίησην των γυναικέων ικανοτήτων προς τον σκοπόν της ανακονφίσεως των δύκιμων που σημειώνονται στην παρούσα της παρούσα την έδωση πιο γρήγορα και πιο καλά της Α' Βοήθειας.

Μετά οι ενωμοτίες αλλάζονται και το πακκιθί δεξακολονθή.

ιδιωτικό αρχείο από την Κύμη της Εύβοιας, και από τα εφτά παιχνίδια που περιγράφονται αντιγράφουνται δύο πρότατα, ως δείγμα «χρήσιμης εκπαίδευσης, εθελοντισμού, αυτοθυΐας και αυτοπροσφοράς» των νέων στο καθεστώς⁴⁰.

1) Τα ξαφνικά δυνστυχήματα

«Το πακκιθί αυτό παίζεται κατά ενωμοτίες και είναι κατάλληλον για την εξάσκησην των φαλαγγιτικών στις πρότερες βοηθείες. Δύο ενωμοτίες της ομάδας πηγαντίνας προς το τέλος της ανήλικης περιόδου διάρροφες στάσεις παριστάνονται η κάθε μια κορινθία από ένα δυντόνημα. Οι άλλες δύο κρατήσταις τα απαραίτητα για την παρούση την Α' Βοήθειαν (επούστουμος, νάρθηκας κ.τ.λ.) με το σημείο των κινδύνων που θα δύστη η βαθμόφορος τρέχουν και δίδονται όσο μπορούν πιο γρήγορα και πιο καλά τις βοηθείες που χρειάζονται για τα δυντόνηματα που έχουν μπροστά τους. Κερδίζει η ενωμοτία που έδωσε πιο γρήγορα και πιο καλά τις Α' Βοήθειες.

Μετά οι ενωμοτίες αλλάζονται και το πακκιθί δεξακολονθή.

Παραλλαγή παιχνιδιού. Η βαθμόφορος ορίζει με την σειρά την κάθε ενωμοτία να παραστήσῃ ένα δυντόνημα, π.χ., πυρκαϊά, πνιγμό, δάγκωμα λυσαρμένων σκύλων κ.τ.λ. Οι υπόλοιπες ενωμοτίες στο σημείο των κινδύνων και θα δύστη η βαθμόφορος αρχίζουν να γράφονται κάθε μία μόνη της Α' Βοήθειας που πρέπει να δοθεί στο δυντόνημα που τους παρουσιάστηκε.

Κερδίζει η ενωμοτία που έγραψε τα περισσότερα και πιο σωστά πρόγραμμα.

2) Δρόμος με ερμόδια

Το πακκιθί παίζεται κατά ενωμοτίας. Κάθε ενωμοτία παίζεται σε ζενγάρια. Με αρθρίγιμη της αρχήγον μια Φαλαγγίτισσα από κάθε ζενγάριος αρχίζει να δένει ένα επίδεσμο και τον μεταξύ φόναξε η Αρχηγός; τελείστων η επίθεσης. Εκείνη που της έδεσαν τον επίδεσμον τρέχει μικρό όρθιο με ερμόδιο που έχει ορισθή από πονι και ξαναγυρίζει στην θέση της για να λύση τον επίδεσμο εκείνη που της τον έδεσε. Μετά αρέσουσα θα αλλάξη θέση και θα αναλάβη να κάνη στην σύντροφο της τον ίδιο επίδεσμο. Η ενωμοτία που θα τελειώσῃ πρώτη και θα δέση τους καλεπέτρους επιδείσμους κερδίζει βαθμούς[...]

Ας περάσουμε τώρα στις «Οδηγίες παιχνιδών Α' Βοηθειών για την Ε.Ο.Ν Θηλέων». Πρόκειται για ένα κείμενο το οποίο εντοπίζουμε σε

Ασπασίας Κασσιμάτη-Δαμιανού (-Damiani)⁴¹, που είναι, εκτός των άλλων, ενδεικτικά ως προς τον συμπληρωματικό ρόλο που έπαιζαν οι φασιστικές οργανώσεις και τα σωματεία στην εκπαίδευση και την προπαγάνδα του φασισμού:

Τη δεκαετία του 1930 παρακολούθησα το νηπιαγαύτειο και το δημοτικό σχολείο στο ιδιωτικό Παρθεναγαύτειο της Μεταξά-Νικολίτης, επί της οδού Ιονιανού. Η κ. Μεταξά Νικολίτης ήταν η αδελφή της Λέας Μεταξά-Κροντηρά, της γνωστής θεάς Λέας, που είχε και αυτή αντίστοιχο σχολείο. Παραλλήλα, όμως, κι εγώ, όπως και τα αδέλφια μου, σαν παιδιά Ιταλών, παρακολούθουμε μαθήματα γύρωσσας και κουλτούρας στην Casa d' Italia, επί της οδού Πατησίων.

Επίσης, στο ίδιο κτήμα του Casa d' Italia (νων Ιταλικό Ινστιτούτο) λειτουργούσε και το fascio, και ανάμεσα στα μαθήματα που διδάσκομε στεκέ ήταν η ξυφαστική, το σκάκι, η ουθυμική γυμναστική, ελληνική και παλαική η μονοτική, η τάβλι. Στο fascio βεβαίως ερχόντουν και πανιδά από το καθολικό δημοτικό παλαικό σχολείο, της Καλδρήσιες, όπως λέγαμε, που ήταν επί των οδών Πλαζόν και Κεφαλληγίας. Στα σκακιά που πήγανταν πέρα από τα δύρφαρα ομοιόμορφα τραγούδια που λέγαμε υποχεοεπικά για το Μεταξά (κτο μεγάλο Μεταξά μας είναι όλα εγι λά» ή το «γατά καιρέσει κούσμος και καμογελάει πατέρα») ή το Μονοβόλιν (per Benito Mussolini e a la o la ή το giōvinezza), οι δάσκαλοι, κατά τη διάρκεια των μαθήματος, προσπαθούν να μη μας μιλούν για τα πολιτικά. Βέβαια, όλα τα ελληνικά σχολεία κάνανται την παρέλαση την 4η Ανγυστήν και άλλες επιδείξιες και συγκεντρώσεις κατηχησης. Το σκακιά μας με άλλα σχολεία συγκεντρώνονται, με πρωτοβουλία της Ε.Ο.Ν, στην περιοχή του Άγιου Λουκά, όπου ήταν ένα μεγάλο γυμναστικό, και εκεί γίνονται διάφορες δραστηριότητες που είχαν επιβάλλει το καθεστώς, αλλά εγώ δεν πήγανα, όπως και τα αδέλφια μου, γιατί ο μπαμπάς μας είχε ζητήσει από τη διευθύντρια κ. Μεταξά Νικολίτης, να εξαιρεθούν μας και ήμασταν Ιταλοί (παρόμια εξάγορες δεν ξέρω αν ήταν δυνατή να πήγανα σε δημόσιο σχολείο). Με τα παλαικά σχολεία πηγαίναμε στις Καλδρήσιες για επιδείξιες και συγκεντρώσεις, όπων ερχό-

ντουσαν και μελή των fascio. Στα παλαικά σχολεία τρόχαγμε μέσα, ένα πρόγευμα, τις λέγαμε «πανίστες», από το ραπε, το ψωμί στα παλαικά, αλλά ήταν κάτι σαν κέικ, και ένα γεύμα με απαραίτητη τη μακαρονάδα. Τα μαργερίτα στη Casa d' Italia ήταν στο υπόρειο και εκεί έπρωγαν και τα μελή των fasci, και μαζί τους πολλοί Ελλήνες ομοιδέατές τους. Μαγείστεναν καλά, πάντας. Έλληνες και Ιταλοί φασιστές ήταν συντά μαζί και τους θυμάματα να τρώνε στα μαγειρεία των Ινστιτούτουν. Γους θυμάματα λίγες μέρες πριν την παλαική επίθεση να τρώνε και πάνω στα τραπέζια κιαστή τις δύο σημαίες, την ελληνική και την παλαική [...] Επί Κατοχής (δηλαδή τη δεκαετία 1941-43, τον προγόνιμο χρόνο λόγω της κήρυξης των πολέμων δεν μπορούσαμε να πάρει σχολείο), βρέθηκα μαθήτρια στο Regio Istituto Medio Italiano, ας πούμε αντίστοιχο στο δικό μας Σχολαρχείο τότε, αν και ήταν αυτό που λέμε «τεχνικό σχολείο» ή «ερμορική σχολή» και υπαγόταν στα «παλαικά σχολεία των εξωτερικών (Scuole Italiane all' estero), ενώ οι δύο αδερφές μου πήγαν στις Καλδρήσιες, στο παλαικό σχολείο επί των οδών Πλαζόν και Κεφαλληγίας. Και πήγαμε όλα τα αδέλφια και σε παλικά σχολεία για τη διενοκλητείη η ζωή της οικογένειάς μας, για να γίνει πιο εύκολη η καθημερινότητα, καθώς ο πατέρας (που ήταν από τους γνωστούς αγιτοφονούντες με αντιφασιστική δράση και είχε καταδικωθεί από το καθεστώς και στις δύο πατριδίες των) τότε ήταν κρατούμενος των παλιών φραστών στο στρατόπεδο της Λάρισας και καταδίκασεν στο θάνατο. [...] Εβγαλα εκεί δύο τάξεις, prima e seconda commerciale. Δηλαδή δεν κάναμε αρχαλα, λατινικά κτλ., αλλά πεισούστρε πεινακά μαθήματα, όπως π.χ. στενογραφία, παλαική και ελληνική. Βέβαιας κάναμε και ελληνικά, είχαμε διορισμένους δασκάλους παλανάς και έλληνες. Όπως βεβαίως πήγαν και άρκετοι έλληνες μαθητές εκτός από τους Ιταλούς ή τους Ελληνο-παλαιούς. Και μετά το σχολείο, το απόγεια πηγαίναμε και στο fascio... ■

¹ Το παρόν συνιστά σύνθετη τριάνταν ανακοινώσεων. Η πρώτη, που παρέμεινε ανέκδοτη, δόθηκε στο παλαιό διεθνώς δημοριδάς στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, χωρίς δημοσίευση πρακτικών, με θέμα Η Εκπαίδευση στην Ελλάδα και Ισπανία σε Δημοκρατικά και Αυταρχικά Καθεστώτα: *Misiones Pedagógicas, Dictadura y Franquismo*, 19-20 Μαΐου 2008 (Αρχικός τίτλος ανακοινώσεως: «Ιταλοφασιστική παδεία και στο

προπαγάνδα στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου. Το ζήτημα της Ισπανοεβραϊκής Κοινότητας». Διοργανωτής της συνάντησης ήταν το Τμήμα Πολιτικής Επισήμης και Ιστορίας του Πανεπιστημίου. Ο τίτλος της δεύτερης ανακοίνωσης που δόθηκε στα ισπανικά 5-7 Μαΐου 2014 στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (με διοργανωτή το Τμήμα Ιστονικής Γλώσσας και Φιλολογίας) είχε θέμα «Το χαμόγελο της Φάλαγγας και τα δάκρυα της βασιλίσσας, κουλούρα και τέχνη για τις Παιδουπολίες σε Ισπανία και Ελλάδα». Υπό διμοσίευση στον τόμο των πρακτικών. Η τρίτη «Το καταφύγιο της φιλακής: Ισπανόπολη και ελληνόπολη των Παιδουπολίων», δόθηκε στο πλαίσιο των διεθνών συνέδριων «Ο Εκβαρβαρισμός της Ευρώπης από τον Αύγουστο του 1914 στην Σοσα» που διοργανώθηκε από το ΑΠΘ, Τμήμα Πολιτικής Επισήμης στη Θεσσαλονίκη 12-14 Ιουνίου 2014.

² Τραγούδι που ακούγονταν στις ισπανικές εκλογές με το τέλος του ισπανικού εμφυλίου: «Εάν σε ρωτήσουν ποιος είσαι, απάντησε με δυνατή φωνή: είμαι πιστός ισπανός καθολικός και παιδί της Εκκλησίας!». Βλ. την εκδοχή όπως τη μεταφέρει η Estrella Casero, *La España que bailó con Franco. Coros y Danzas de la sección femenina*, Μαδρίτη, Editorial Nuevas Estructuras, 2000, σ. 3.

³ Από την «προευγή της φαλαγγίτων», πραγματιστικό τραγούδι της νεολαίας του Μεταξά (EON), όπως το παραδίδει ο Βαγγέλης Αγγελής: «Πατί! χαρέται ο κόσμος και χαυγεύει, πατέρα...» «Μαθήματα Εβραϊκής Αγωγής» και νεολαίστικη προπαγάνδα στα χρόνα της μετακίνησης δικτατορίας, Αθήνα, Βιβλιόμαρα, 2006, σ. 198.

⁴ Από σχολικό αναγνωστικό της περιόδου του φρανκισμού, όπως το αλεύει, υπό τον τίτλο «Símbolos de España», η E. Casero, δ.π., σ.105: «Θέλουμε μια Ισπανία, άξια της ιστορίας, κυρία των περιφορών της, ενιαία, αδιαίρετη κι ανυπότακτη στα καπιταλιστικά ιουνδαϊκά κράτη».

⁵ Σλογάναν από μια «ανθρολογία φασιστικών συνθημάτων»: Θέος Πατρίδα. Κάθε άλλο συναίσθημα, κάθε άλλη υποχρέωση, ακολουθεί». Από τον ιστότοπο, *ilduce.net*. (*La storia di un italiano che amo la sua patria. Frasi e motti*). Ημερομηνία εισόδου, 10-6-2010.

⁶ Βλ. Θανάσης Δ. Σφήκας, *Η Ελλάδα και ο Ισπανικός Εμφύλιος Πόλεμος*, Φιλότερο, Αθήνα, 2000 και Δημήτρης Ε. Φιλιππής (επιμ.), 1936: *Ελλάδα και Ισπανία*. Πρακτικά ομάδων της επιτμονικής ημερίδας, Αθήνα, Βιβλιόμαρα - Πάντειο Πανεπιστήμιο και Ινστιτούτο Θεράπνετς της Αθήνας, 2007. Επίσης, βλ. την εμπλουτισμένη και συμπληρωμένη έκδοση της διδακτορικής μας διατριβής Δημήτρης Ε. Φιλιππής, *Προφασισμός, εκφρασμός, ψευδοφασισμός: Ελλάδα, Ιταλία και Ισπανία στον Μεσοπόλεμο, Θεσσαλονίκη*, University Studio Press, 2010 (στην αρχική μορφή, Δημήτρης Ε. Φιλιππής, Οι σχέσεις Ελλάδας-Ιταλίας 1919/20-1940 και η εμπλοκή της Ισπανίας, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Οκτώβριος 2005). Επίσης, Dimitris Filippis, *Historia y Literatura: La Guerra Civil Española en Grecia*, Μαδρίτη ed. del Orto –Universidad de Minnesota, 2008 και τη διγλωσσή έρευνα αρχείον σε ηλεκτρονική και τυπογραφική έκδοση, Dimitris Filippis, *Recuperación Documental. La Herencia Española en Grecia 1931-39*, v. I Guerra Civil (1936-39), v. II República Española (1931-36)

/ Δημήτρης Φιλιππής, Ανάκτηση Αρχειακού Υλικού - Η Ισπανική Κληρονομιά στην Ελλάδα, 1931-39, τ. A', Ισπανικός Εμφύλιος (1936-39), τόμος B', Β' Ισπανική Δημοκρατία (1931-36), Μαδρίτη, ed. Del Orto-Exterior XXI 2009-2010.

⁷ Π.β. Δ. Φιλιππής, *Προφασισμός*, δ.π.

⁸ D. Filippis, *Historia*, δ.π., κεφ. 1. Επί τούτου πρόη και τις διαφορετικές προσεγγίσεις που εκτίθενται στο Δ. Φιλιππής (επιμ.), 1936, δ.π.

⁹ Συμπεριλαμβάνω εδώ απόψεις της Δέσποινας Παπαδημητρίου, Τάχρινα της κρήσης στον μεσοπόλεμο. Η ελληνική δημόσια συζήτηση, εκδ. Ασίνη, Αθήνα 2013, σ. 155.

¹⁰ Εκπαιδεύση και φιλανθρωπία όμως φαίνεται πως συμβαδίζαν με την προπαγάνδα δεδουλεύματος στην Ελλάδα, «καθηγήτρια για την ιταλική εκπαιδεύτριων είναι συνήθως δάσκαλοτοι του Ιταλικού στρατού, κατάσκοποι του φασιστικού καθεστώτος, κρυβόμενοι υπό το ένδυμα του μαχαιρών». Δ. Φιλιππής, *Προφασισμός*, δ.π. κεφ. 6.

¹¹ Βλ. περισσότερα σχετικά και στον Emilio Gentile, *Fascism. Storia e interpretazione*, Editore Laterza, Ρώμη, 2002. Επίσης, π.β. V. Aygazeliç, «İstari! χαρέται, δ.π. (κυρίως ο Κεφ. Δ. 0.131-301). Βεβαίως για τα περιεκτικά ζητήματα, όπως την «παλαιοκρατία» και την εκπαίδευση στα διοδεκάνιαν την ιταλική εφημερίδα, που εκδίδεται στην Ελλάδα, *Eureka*, φύλλα Ιανουαρίου και Φεβρουαρίου 2010, στον ιστότοπο digiblib.unipi.gr/spondor/bitsrcm.

¹² Βλ. σχετικά τα ωραία κείμενα που γράφτηκαν στην καλή ιταλική εφημερίδα, που εκδίδεται στην Ελλάδα, *Eureka*, φύλλα Ιανουαρίου και Φεβρουαρίου 2014.

¹³ Π.β., Κώστας Κατσούδας, «Στη σκιά του 1492: Ο ισπανικός εμφύλιος και οι Σεφαραδίτες Εβραίοι στην Ελλάδα» και Matilde Moretto, «Η Ισπανία και οι Σεφαραδίτες στη Θεσσαλονίκη 1913-1945», αμφότερα στο Δ. Φιλιππής (επιμ.), 1936, δ.π., σ. 167-194. Βλ. επίσης, Κωνσταντίνος Κατσούδας, «Μια δικτατορία που δεν είναι δικτατορία. Οι Ισπανοί εθνικιστές και η 4η Αγυρώστου», *Mήνυμα* 26 (2004), σ. 157-181.

¹⁴ Ήσυχο το ξέσπασμα του ισπανικού εμφυλίου τουλάχιστον (Ιούλιος 1936) [που είναι το άλλο «ύδωρ»] το οποίο έφερε σε αντιπάραστη όπως σωματεία και οργανώσεις (από τη βεροελαδική Εβνική Ενωση Ελλάς, που γνωστή ως EEE, έως και την εθνική νεολαίας του Μεταξά της EON), λόγω της γερμανικής επιρροής στην Ελλάδα, είχαν συγκροτηθεί μεν με βάση ναυτικά πρότυπα, αλλά υιοθέτησαν και αρκετά στοιχεία από τις αντίστοιχες ιταλικές φασιστικές οργανώσεις της ημεδαπής που είχαν συγκροτηθεί στους κόλπους της ευρωπαϊκής παρούσας, που σημαντικές τις αντίστοιχες κοινότητες και οργανώσεις, Πατρών-Επανταύνων, Θεσσαλονίκης και Αθηνών-Πειραιών. Σύμφωνα λούπων με τις πηγές, ανώνετα στα «ιταλικά φασιστικά σωματεία με την έντονη και καθαρή δράση» ξεχώριζαν, οι κατά τόπους Σύλλογοι Ιταλών Φασιστών (ώπως π.χ. Ιταλικός Φασιστικός Αθηνών - Fascio Italiano από Αττική), οι Σύλλογοι η Ενότητας Ιταλικής Αλληλοβούθησας (Fratellanza Italiana ή Società Italiana di Provvidenza e Beneficienza), ο Ιταλικός Σύλλογος Ερεύνων, ο Ομίλος Εμπροσθοβάλκων και Εκδικητών (Gruppo Avanguardisti e Ballila) και, βεβαίως, «ομηρέως όλων αυτών των συλλόγων, ήταν το Ιταλικό Φασιστικό Κόμμα», δηλαδή οι τοπικοί παλέοντες της πόλης είναι *τοπικοί πανελλήνιοι*-οργανώσεις του κινήματος Μουσούλινου. Στην Ελλάδα το «κίνημα του Μουσούλινου» διαρθρώνταν σε γενικές γραμμές ως εξής: στον «αριστοτελής φασιστάς-Fascisti» ο Servizio Attivo, στους «φασιστικούς απασχολήσεως»-Fascisti στο Servizio Permanente και τους «απλούς μελανοχίτωνας»-Camicie nere semplici, με την εξέλιξη και την ιεραρχία που είχε καθηρωθεί για όλα τα μέλη πριν να γίνουν φασίστες. Βεβαίως, με τη συνέργασία της ιταλικής παρούσας είχαν συγκροτηθεί και άλλες «ταταρούλικες» δευτερεύουσας σημασίας» οργανώσεις, όπως π.χ. ο Φασιστικός Σύλλογος

οι Παλαιοί Πολεμισταί, οι Νεαροί Φίλοι της Ιταλίας. Ως προς τις διάφορες βαθμίδες από την παιδική πλεiά και εφεξής είναι χαρακτηριστική η ιταλική ορολογία: figlio della lupa (λυκόπολο), ballila, avanguardista για τα αγόρια, figlie della lupa, piccole italiane, giovanili italiani, για τα κορίτσια, και για τους φοιτητές ήταν τα Gruppi Universitari Fascisti. Π.β., για περισσότερα πρωτογενή στοιχεία και βιβλιογραφική τεκμηρίωση στα Δ. Φιλιππής, *Προφασισμός*, δ.π. και Οι σχέσεις, σ. π. το 2ο κεφ.

¹⁵ Για την πληθυντική της Ελλάδας και της ιταλικής πρώτα και ελληνική στη συνέχεια δωδεκανήσου βλ. τα στοιχεία στον Κ. Κύρο, *H ελληνική η πληθυντικός και τον βιζαντινό* και, τελος, ο στρατηγός Φράνκο έθετε από την πλευρά του τα θεμέλια *«Νέας Ισπανίας»*. Το βέβαιο είναι ότι από την ιταλική ορολογία της «σημειολογία των φασισμάτων και τη σημειολογία της» επηρέαζαν ευρύτερα το «κοινωνικό σώμα». Οι δελφικές γιορτές του Σικελίανον, π.χ., για μείνουμε στον ελληνικό χώρο, ασφαλές και βρήκαν πρόσφορο έδαφος σε αυτό το παλαιό. Επίσης, η τελετή της ολυμπιακής φλόγας για τους Ολυμπιακούς Αγώνες του Βερολίνου το 1936, όπως και οι διάφορες σχολικές ή άλλες επεδέξεις και ο συμβολισμός των χαροπισμών ήταν «αρχαιοπρεπείς» και στις τρεις χώρες που εκετάζουν εδώ. Σε κάθε περιπτώση μένει να μελετηθεί σε ποιο βαθμό αντί της επιρροής και διανούμενους που αργότερα (άλλοι έγκαιρα, άλλοι «εκπρόθεσμα») αποστασιοποιήθηκαν στα φασισμάτων. Πρβλ. Δ. Φιλιππής, *Προφασισμός*, δ.π., κεφ. 7.

¹⁶ Μετά την επικράτηση των φρανκιστών στη Βάσκηκι, από τους κολπούς του τότε Εθνικού Κόμματος των Βάσκων βρήκε απήχηση η άποψη «να γίνει η Βάσκηκι περιφέρεια προτεκτοράτο του Μουσούλινου», γεγονός που, φυσικά, εξόργισε τον Φράνκο. Αξίζει να σημειωθεί ότι το αυτονομιακό κίνημα στη Χώρα των Βάσκων συνιστώνει λιγότερο ένα πολιτικό κίνημα και περισσότερα εξιστρεπτόν τις ανάγκες ενός «βιολογικού εθνικαριασμού», ο οποίος διεκδικούσε, με ιεραποστολική πειθαρχία, τα ιστορικά τοπικά προνόμια του (κοινωνικά, οικονομικά και θρησκευτικά). [Το τάμα των Ηρουσσίτων του Ιγνάθιον για Λογιόλα είχε αφετηρία την ίδια περιοχή και έπαιξε σημαντικό ρόλο στην κοινωνική και πολιτική ζωή της Ισπανίας γενικότερα και της Βάσκιας ειδικότερα από τη στιγμή της ίσχυσής του (το 1540) και εφεξής. Ετοι., στη Χώρα των Βάσκων ποι ακραίος καθολικισμός είχε πάντοτε απήχηση και σε αυτόν στηρίχθηκαν, εκτός από την εκλογή, και οι τοπικοί γαιοκτήμονες αλλά και μεγάλο μέρος των μικροδιοικητών για να ισχυροποιήσουν τα προνόμια τους]. Βεβαίως, το όλο ξέπλημα της «διάσπασης του εθνικού κράτους» είχε ήδη γίνει σημαία του ισπανικού φασισμού στην Β' Ισπανική Δημοκρατίας (1931-36). Η Β' Ισπανική Δημοκρατία είχε αναγνωρίσει τις αυτονομίες και το σύγχρονο είναι ότι, επί την ημέρα της, ο καταλανικός εθνικισμός παρουσιάστηκε στογεία που τον προσδιόριζαν ως ένα πολιτικό και εν πολλούς δημοκρατικό κίνημα, το οποίο ήταν σε θέση να αμφιστρήσει την εθνική Ισπανία του Φράνκο. Στις άλλες δύο χώρες, αντίστοιχα διασπαστικά αυτονομιακά κινήματα δεν συνιστώνταν σημαντική απειλή, διότι στην μεταρρυθμίσεις, τότε, μόνο το ΚΚΕ, αν και όχι όλες οι τάσεις του. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, ούτε ο Μουσούλινος ούτε ο Μεταξάς χρειάστηκαν να απαγχολίσουν ιδιαίτερα με τέτοια ητημάτα, ούτε και ανησυχούσαν στον βαθμό που ανησυχούσε ο Φράνκο. Πα την τεκμηρίωση, ο τότε δικτάτορας ουδέποτε εν-

στερνίστηκε κατά την πολυκύμαντη διαδρομή του. Σημαία του Μουσούλινη ήταν η δημιουργία της «Νέας Ρώμης και του πρίγκιπα Πολιτούμονού» (μετά τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία και την Αναγέννηση), «Φράνκο μότο» της ήτη Αγούστου ήταν, αντίστοιχα, η δημιουργία της Ισπανίας (μετά τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία και το βιζαντινό) και, τελος, ο στρατηγός Φράνκο έθετε από την πλευρά του τα θεμέλια *«Νέας Ισπανίας»*. Το βέβαιο είναι ότι από την πολιτική της Β' Ισπανική Δημοκρατίας είχε αναγνωρίσει την αυτονομία της Θράκης και της Μακεδονίας την υποστήριξε, τότε, μόνο το ΚΚΕ, αν και όχι όλες οι τάσεις του. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, ούτε ο Μουσούλινος ούτε ο Μεταξάς χρειάστηκαν να απαγχολίσουν ιδιαίτερα με τέτοια ητημάτα, ούτε και ανησυχούσαν στον βαθμό που ανησυχούσε ο Φράνκο. Πα την τεκμηρίωση και την ορολογία που χρησιμο-

ποιείται εδώ παραπέμπουμε στην ανακοίνωση του Αντόνιο Ελόρθα, «Η πολιτική ατέντα των καταλανικών και βασκικών κομμάτων την περίοδο της δικτατορίας και τα αποτέλεσματά της στην πολιτική οικοδόμηση του νέου δημοκρατικού ισταντικού κράτους». Η ανακοίνωση δόθηκε στο πλαίσιο του διεθνούς συνεδρίου *H metáforas από τη δικτατορία στη δημοκρατία: Πορτογαλία, Ισπανία, Ελλάδα, 18 και 19 Ιουνίου 2010* στο Πάντειο και διοργανώθηκε από το Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του ίδιου Πανεπιστημίου και το Ινστιτούτον Νίκος Πουλαντζάς.

¹⁹ Η σχέση με την Εκκλησία και τη θρησκεία καθορίζει, ενίστη, τη «διαλαλκυτότητα» του υποκειμένου, ενώ και η ήλικια παίζει το ρόλο της. Όπως έχει διαπιστωθεί, το καθεστώς της 4ης Αυγούστου απέφευγε επημένους συγκρίσεις του ήγετη του με τον Μουσολίνι και τον Φράνκο και προτιμώντας να τον «ευθυγραμμίζει» με τον Σαλαζάρ, καθώς η διαφορά ήλικιας και ιδιοσυγκρασίας δεν ενοούνται τον Μεταξά σε σύγκριση με τον Φράνκο και τον Μουσολίνι. Η προπαγάνδα παρουσίασε τον Μεταξά ως «πατέρα» που έδειγε καλοσύνη και κατανόηση εκτός των άλλων για να τονίζεται επί το θετικότερον ενδεχόμενη σύγκριση με τους άλλους δύο (αδιαλλακτούς) δικτάτορες της Μεσογείου. Ο Μεταξάς, εξ άλλου που είχε δηλώσει καθαρά: «επενέθη για μην έχει η Ελλάδα την τύχη της δυστυχούς Ισπανίας». Ο Μεταξάς συμφώνουσε μεν τόσο με τη «σταυροφορία» του Φράνκο εναντίον των ερυθρών δού και με το «θενικό-κορπορατιστικό κράτος του Μουσολίνι», διαφωνούσε δώμας, μόνο κατ' επίφανη, ως προς τον τρόπο εφαρμογής του μοντέλου. Εκ άλλου, υπήρχε και «θέμα επεικείας» εκ μέρους του «πατέρα των εθνών»: στην Ελλάδα, συγκριτικά και αναλογικά, εξορίζονταν στα ξερονήσια λιγύτερον αντικαθεστωτικό και παραδειγματικός τυμώριας της αντιθέτης «πόνησης». Κι αυτό συνιστούσε, φαίνεται, «επαρκή δικαιολογία» την οποία και χρησιμοποιούσε η φιλελεύθερη Μ. Βρετανία για να παράσχει διακριτική ή ολονόμη στήριξη τόσο στο καθεστώς Μεταξά, όσο και στην έθνικη Ισπανία του Φράνκο, όπως τόνιζε και ο Μανούελ Αθανά: κορυφαία μορφή της Β' Ισπανικής Δημοκρατίας. Βλ. Βαγγέλης Αγγελής, «*Istóriá χάρεται, δ.π., κεφ. Δ'* Πα την άποψη Αθανά (πρωθυπουργός και πρόεδρος της Δημοκρατίας), βλ. ενεργειακά των Santos Juliá, «*Sobre la imputación de los crímenes del franquismo*, *El País*, 23-05-2010. Ως προς μια σύγκριση των προσωπικήτων των δικτατόρων του Μεσοπολέμου και κυρίως ανάμεσα στους Φράνκο, Μουσολίνι και Μεταξά, βλ. στο D. Filippi, *Historia*, δ.π., κεφ. I. Ας σημειωθεί το ενδιαφέρον και της ζένης ιστοριογραφίας για την περίοδο του Μεταξά στην Ελλάδα, βλ. ενεργειακά Andreas Markessinis, *La Grecia Fascista (1936-1941)*, εκδ. Peleyks.com, Βαρκελώνη 2006 (περισσότερα στον ιστότοπο, www.metaxas-project.com).

²⁰ Μια εικόνα ως προς αυτό το στοιχείο και γενικότερα ως προς την προσωπικότητα του ιταλού δικτατόρα και τις σχέσεις του ίδιου και του

φασισμού με την εκκλησία προσφέρει η πρόσφατη ταινία *Vincere* του Μάρκο Μπελόκιο (2009). Η ταινία βασίζεται σε ντοκιμαντέρ της εποχής του φασισμού.

²¹ Για τα καταστατικά μέτρα, τους θεσμούς και τους νόμους λογοκρισίας (αυτή υπάγονταν στο ιεροτελείου Πότου και Τουρισμού), βλ. B. Αγγελής, δ.π., σ. 184-86, αλλά κυρίως τον K. Βληρίδη, *Ογκες των Ρεμπετικών*, Αθήνα, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 2004, σ. 26-58 (σε διά αφορά τη «σταυροφορία της θυμίκου» που εξαπλώνεται το καθεστώς εναντίον του ρεμπετικού και άλλων μουσολίνιων μορφών του μικρασιατικού ελληνισμού).

²² Βλ. Julian Casanova, «El castigo en las posguerras», *El País*, 24/2/2014, (ιστότοπος, <http://blogs.elpais.com/historias/2014/02/elcastigoenlasposguerras.html>).

²³ Κωνσταντίνος Καπούδας, «Μια δικτατορία», δ.π.

²⁴ Matilde Morcillo Rosillo, *Sebastián de Romero Radigales y los Señores de Grecia (1943-1946)*. Ο *Sebastián de Romero Radigales* και οι ιστοναί Σεφαρδίτες της Ελλάδας κατά τη διάρκεια του Ολοκαυτώματος μέσα από τη διπλωματική αλληλογραφία, Μαδρίτη, έκδοση της Ισπανικής Πρεβεζέλας του Ινστιτούτου Θερμάτες και της Casa Sefarad-διγύλωση έκδοση, μετ. Ελένη Χαρατζή, 2008 Βλ. στην τεκμηρίωση στο πόδι έκδοσης, Δ. E. Φλιππίτης, «Συνέχεια τεκμηρίων για την ελληνική εφράσμα και το Ολοκαύτωμα: «Αίστος διάσωση» για Ισπανίαν και Ιταλούς Έβραιούς στην Ελλάδα της Κατοχής Τα ντοκιμάντη της ανθρωπίας και της αγνοίας σε δύο βιβλία», στο περιοδικό *Ιστορία Εικονογραφημένη*, τχ. 535, Ιανουάριος 2103, σσ. 95-105.

²⁵ Βλ. τα αρχειακά τεκμήρια που ανθολογούνται στο τέλος του κειμένου, αλλά και E. Casero, *La España, δ.π., σ. 58-60*. Βλ. ίδιας γενικότερα και στη Teresa Gallego Méndez, *Mujer, Falange y Franquismo*, Μαδρίτη, Taurus, 1983, σ. 133-161.

²⁶ Vittoria de Grazia, «Patriarcado fascista: las italianas bajo el gobierno de Mussolini», George Duby-Michelle Perrot (eds), *Historia de las mujeres*, vol. V, Siglo XX, Taurus, Μαδρίτη 2000, σ. 158-192.

²⁷ Βλ. πό κάπως για την Κοινωνική Πρόνοια του φρανκισμού και επίσης στο παράρτημα των εγγράφων, Κείμενο 2.

²⁸ Πα περισσότερα στοιχεία βλ. σχετικά, *Cómo se vivió en los tiempos del fascismo*, Fossi Storici n. 3, estate 2005, Gruner+Jahr/ Mondadori, και B. Αγγελής, *Istóriá χάρεται*, δ.π., σ. 184-189.

²⁹ Για την Ισπανική Κοινωνική Αλληλοβοήθεια, τις παιδουνόδεις τους και τις άλλες υπηρεσίες πρόνοιας, βλ. σχετικά τις εργασίες της Ángela Cenarro, *La sonrisa de Falange-Auxilio Social en la guerra civil y la posguerra*, Crítica, Βαρκελώνη, 2006 και *Los niños del Auxilio Social*, Espasa, Μαδρίτη, 2009. Επίσης, την πρόσφατη συγκριτική μονογραφία του Loukakou Χαϊστή, *Ta Paidá των Εμφύλιων*. Από την Κοινωνική Πρόνοια του Φράνκο στον Έρανο της Φρεδερίκης (1936-1950). Εστία, Αθήνα, 2013. Ν. Καραγιάννης, «Παιδόπολη Άγιος Γεώργιος Καβάλας: η ιδρυση και ο πρώτος χρόνος λειτουργίας της», *Πρακτικά B Διεθνούς Συνεδρίου Βαλκανικών Ιστορικών Σπουδών*, Ιστορικό και Λογοτε-

χνικό Αρχείο, Καβάλα 2009, σ. 453-512).

³⁰ Βλ. π.χ. τα μιθιστορήματα των Βασιλί Μπούτο, *Ta dáktra ta Vasilioussas*, 2000, Θανάση Σκρούψτελον, *Bella Ciao*, 2005, Μαρένας Πολιτοπούλου, *H μνήμη της πολαρόντ*, 2009, Πάννη Ατζακά, *Διπλωμάτινα φτερά*, 2007, και Θάδες Βιθός, 2009, και τα πλέον πρόσφατα, αφ' ενός την «αυτονομιαγραφική μιθιστορία» του (πρόσφατα χαμένων φιλων) Πέτρου Κουτσουπάσσου, *Πόλη Λαδών*, Πατάκης, 2013, και του Ατζακά πάλι, *Φως της φωνίας*, Άγρα 2013. Ο σχετικό κόμικς του Carlos Giménez, *Paracuellos*, στην Ισπανία έχει επισκαπείται τις ελάχιστες εκεί αφηγητικών τύπων εξιστορήσεων, που έχουν βρει την επιχρήματην των αντιστοίχων ελληνικών μαρτυριών. Η Κακή εκπαίδευση του Αλιούδερβα και η πιο πρόσφατη ταινία *Mañoψι φυσι* του (Καταλανού) Αγούστι Βιγαρόνα είναι έργα που παραπέμπουν εμμένως σας και σαντό το πλαίσιο.

³¹ Εκτός από το σχετικό αρχειακό τεκμήριο αμέσως πια κάτω, καταθέτουμε την έκπτη (προφορική και γραπτή) μαρτυρία της κ. Κούλας Φαρόύτη από την Κύμη της Εύβοιας, που διαθέτει πλούσιο αρχείο από την εποχή, όπως αποτυπώνεται και στο έργο της, τοπικό και όχι μόνον ενδιαφέροντος, βλ. ενεργειακά, Κούλα Φαρόύτη, *Δεν θέλω και δεν πρέπει να ξέχασω, Κύμη 2006*.

³² Η βιβλιογραφία είναι πλούσια σχετικά. Ειδικότερα ομως ως προς τα *No-Do* βλ. Paloma Aguilar Fernández, *Memoria y olvido de la Guerra Civil española*, Alianza editorial, Μαρτίριο 1996 και την ελληνική έκδοση Μνήμη και λήθη του Ισπανικού Εμφύλιου, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2005.

³³ Τη σημαντική δράση αυτού του διπλωμάτη βλ. σημ. 20.

³⁴ ΕΛΙΑ, Αρχείο Δ. Κουτσουμάρη.

³⁵ Για τις «Εκπαιδευτικές αποτολέλες» (*Misiones Pedagógicas*) επί τη Ισπανική Δημοκρατίας βλ. ενεργειακά την εισαγωγή στο Δημ. Φλιππίτη (επιμ.), 1936, δ.π. το ομότιλο και υποτιλμένο στα ελληνικά ντοκιμάντη του José Val de Omar, *Misiones Pedagógicas*.

³⁶ Loukianos Hasiothes, «The views of Franco's regime on the 'children issue' during the Greek civil war», *Byzantine and Modern Greek Studies*, vol. 33, n. 2 (2009), σα. 204-218.

³⁷ Στο πρώτο άττιλο κείμενο, ο τίτλος είναι δικός μας. Στα άλλα δύο που ακολουθούν, οι τίτλοι είναι των πρωτότοπων.

³⁸ Το έγγραφο απευθύνεται στην Β Περιφέρεια Διοικήσης ΕΟΝ Θηλέων, στην Εύβοια, και το βρίσκουμε στο αρχείο της συγγενούς μας Μαρίας Γ. Κάτσουλα (1923-2009), από την ενορία Κύμης. Τα άλλα παχνιδιά που αναφέρονται είναι, «Τι ξρέαίται» (παχνιδιού φαρμακευτικών γυνών), «Τα σπασμένα κόκκαλα» (παχνιδιό με άμεση αντιμετώπιση καταγάματος), «Η σύγκρουση» (αντιμετώπιση τραυμάτων από σύγκρουση αμαξοστούχας), «Το φαρμακείο» (επίσης παχνιδιού φαρμακευτικών γυνών για τις πρώτες βοθμίες) και, τέλος, «Το πυροβολικό σημείωμα» (παχνιδιού μεταφοράς τραυμάτων με γκανατά).

³⁹ Η κ. Κασιμάτη κατάγεται από πατέρα Μικρασιάτη Αλληλούταλο από τη Βενετία (τον Νικόλα Δαμιανό!), ο οποίος είχε καταταγεί ως εθελοντή στον ιταλικό στρατό κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο ενώ ακολούθως επέδειξε αντιφασιστική δράση στις δύο χώρες και κατα-δικάστηκε σε θάνατο από τους ιταλούς φασίστες, που τον φυλάκισαν στη Λάρισα. Βιοπορίστηκε ως τυπογράφος στην ιστορική οικογενειακή επηγέρηση που είχε ξεκινήσει στη Βενετία από το 1520 και στη συνέχεια το 1795 στη Σμύρνη. Η κ. Κασιμάτη γεννήθηκε στις 12/1/1930 και ο εγκύολις απούδες της στην Αθήνη έγιναν εναλλακτική συνδατικά σε ελληνικά και ιταλικά σχολεία. Εδώσε αυτή τη συνέντευξη αποκλειστικά για τα παρόντα κείμενα.